

JITKA REJHONOVÁ

KE ČTYŘEM BAROKNÍM KÁZÁNÍM SE SVATEBNÍ TEMATIKOU

Klíčová slova: Baroko, kázání, svatební tematika, topos.

Keywords: Baroque, preaching, wedding theme, topos.

Four Baroque Wedding Sermons by Three Preachers

Abstract

This study deals with four sermons with wedding theme written by three Baroque preachers: Daniel Nitsch (one sermon), Bohumír Hynek Bilovský (two sermons) and Damascen Marek (one sermon). All these sermons were written between the turn of 18th century and the year 1725. In particular, this study focuses on topoi which appear in these sermons. The term “topos” is defined on the basis of Curtius’s conception but it is modified on the basis of our subject of study.

The study is devoted to the individual preachers and their sermons. The first topos, “wine”, is a topos on the thematic level, which is connected with the meaning “conjugal love”. This metaphor is derived from the New Testament story about the marriage in Cana Galilee (St John’s Gospel). The story opens four sermons by all three preachers (Nitsch, Bilovský and Marek).

Another important topos called “honesty and dishonesty in married life” is an extensive topos, which appears in every sermon; it is the main topic of Marek’s sermon and of two sermons by Bilovský. It comprises other topoi such as “keeping the purity”, “bad woman” and “bad man”, which also appear in every sermon.

Another topos is called “two are one” and is also connected with the Bible. It appears in Nitsch’s sermon and in the first sermon by Bilovský. There is also one more topos called “equality between a husband and a wife”, which was found in the second sermon by Bilovský and in the one written by Marek.

Each preacher worked with these topoi in his own way therefore there are both similarities and differences between the sermons. Nitsch’s sermon refers to married life in general while Bilovský and Marek focus on the negatives. This fact can be caused by developments in preaching as such. While Nitsch is one of representatives of the earlier generation characterized by traditional (humanism) course, Bilovský is a supreme representative of the conceptual trend. It is not known whether the sermons were prepared for a specific wedding ceremony or whether they were just prepared for a usual Sunday service but according to the general characteristics of the texts I hold the opinion that it was used in Sunday services. Only Marek’s sermon contains more remarkable evidence that it could have been prepared for a wedding ceremony and subsequently included into his postil.

Homiletická tvorba představuje velmi rozsáhlou produkci barokního období. Potřeba zkoumat texty, jež náleží ke klíčovému žánru této epochy (vedle hym-

nografie), vede k úvahám, jak je možno k takto rozsáhlé produkci přistupovat. Nabízí se různá hlediska, jak zkoumat, resp. vydávat barokní homiletické texty (KOPECKÝ 1968): od zkoumání postil jednoho autora¹, přes hledisko časové² (zkoumání jednotlivých generací, popř. autorů v rámci jedné barokní generace), místní³ (autoři, jež spojuje určitá lokalita), tematické⁴ (vedoucímu ke komparaci textů se stejnou tematikou různých autorů) až k hledisku uměleckému, neboť si musíme uvědomit, že hlavní funkce kázání byla mimoliterární – přesto se vedle konvenční produkce vyskytují vrcholné umělecké projevy kazatelských osobností (např. Nitsch, Bilovský, autoři tzv. žďárského okruhu). Zmíněná hlediska se samozřejmě v praxi uplatňují i v kombinacích, jak je patrné z dosavadních studií a edic.

V této studii se blíže podíváme na čtyři homiletické texty tří barokních kazatelů, jež spojuje svatební tematika, a to Daniela Nitsche, Bohumíra Hynka Bilovského a Damascena Marka. Uplatňujeme tedy hledisko tematické, dále umělecké i časové. Tzv. svatební kázání těchto autorů byla vydána v novodobých edicích (NITSCH 1999; BÍLOVSKÝ 1933; SLÁDEK 1995). Vycházíme především ze dvou podnětných studií: Miloše SLÁDKA (1994) a Libora PAVERY (1996), na které se snažíme svým rozbohem předložených svatebních kázání navázat. Zaměříme se na společná místa („topoi“), vyskytující se ve všech našich textech, abychom zjistili, co tvořilo pevnou část tohoto typu textů, jak k nim jednotlivé kazatelské osobnosti přistupovaly, jakých uměleckých prostředků využívaly.

Termín „topos“ užívám na základě charakteristiky E. R. CURTIA (1998), nicméně dále jej modifikuji. Curtius se věnuje antické a středověké literatuře, topoi představují „společná/obecná místa“ (loci communes), která se objevují v dílech autorů náležících k různým obdobím literárních dějin, tedy tvoří spojnici jednotlivých období. K těmto „místům“ patří obecné myšlenky, použitelné v jakýchkoliv útvarech (úvodní a závěrové formule, skromnostní formule), jiná topoi jsou konkrétní, Curtius uvádí jeden z příkladů topos „všichni musí zemřít“ z útěšných spisů. Topoi vycházejí z řečnických útvarů, ale často i z útvarů jiných, například z poezie. Během literárních dějin se s topoi pracuje různými způsoby, autoři je modifikují a obměňují. Některá topoi jsou daleko mladší, např. topos „chlapec–stařec“ nebo „mladá stařena“, vyskytnuvší se až v pozdně antických textech, jež dále nalezneme v literatuře středověké a další, zejména barokní. Curtius tuto skutečnost vnímá jako „znamení proměňující se mentality“ (CURTIUS 1998:

¹ Např. nedokončený počin Františka Němce (NĚMEC 2004).

² Periodizace veškerého barokního umění (tedy vedle literatury také hudby, malířství, sochařství, stavitelství) Václava Černého vyšla ve studii „Generační periodizace českého baroka“ (ČERNÝ 1994 a 1996); dále návrhy Miloše Sládka a Milana Kopeckého (SLÁDEK 2005; KOPECKÝ 1968).

³ Např. zčásti KOPECKÝ (1970); dále tzv. žďárský cyklus – LIFKA (1995), KOPECKÝ (1998) a HORÁKOVÁ (2000).

⁴ Např. exemplová složka (KOPECKÝ 1997); svatonepomucenská produkce (tzv. žďárský cyklus, viz pozn. výše), Vašicova edice tří svatebních kázání B. H. Bilovského (BÍLOVSKÝ 1933).

95). Nejúžeji pojatý topos je na úrovni přívlastku (např. „laskavý“ čtenář – časté oslovení čtenáře v předmluvách, zejména v *captatio benevolentiae*), nejšířeji na úrovni tématu (např. básnická topoi – ideální krajina, pozemský ráj, zlatý věk apod. – TAMTÉŽ: 94).

Dovolila jsem si termín topos modifikovat v tom smyslu, že takto označuji společná místa v textech jednoho žánru a jednoho období. Umožnilo mi to zejména poznání, že mnou určená topoi se vyskytují i v dalších kázáních zkoumaného typu v postilách barokních kazatelů (ač tato kázání nebyla nově vydaná, např. Kázání na druhou neděli po Třech králich ze Šteyerovy *Postily katolické*). Na základě tohoto pojmu pak zjišťuji, jak autoři s jednotlivými topoi pracují, jaké tvůrčí postupy využívají a jak danou tematiku osobitě přetvářejí. Je třeba si uvědomit, že homiletická tvorba byla řízena jednak rétorickými pravidly a jednak potřebami náboženskými; práci kazatele usměřňovaly hlavní prameny jako bible, spisy církevních otců, teoretické příručky (Cyprián Soarez – *De arte rhetorica libri tres*, Nicolas Caussin – *De eloquentia sacra et humana libri XVI*, z českých teoretiků Bohuslav Balbín – *Quaesita oratoria*) a řada dalších zdrojů.⁵ Osobitost kazatelova projevu byla tedy značně omezována, nicméně i na takto zdánlivě malém tvůrčím prostoru je z řady textů patrný osobitý autorský styl a skutečné slovesné mistrovství, jež spočívá ve využívání možností jazyka (bohatá synonymika, užívání germanismů, vulgarismů), v nápaditém užívání a propojování nej-různějších citátů (na prvním místě samozřejmě biblických) a v neposlední řadě využívání uměleckých prostředků (metaforika, symbolika, originální koncepty). Ještě než přejdeme ke konkrétním textům Nitsche, Bilovského a Marka, kteří nepochybně byli talentovanými autory a řečníky s osobitými projevy (alespoň v rámci doposud prozkoumané homiletické produkce), zmiňme se krátce o svatebních kázáních obecně.

Kázání o manželství mělo svou neodmyslitelnou úlohu při svatebním obřadu v kostele.⁶ Jeho obsahem byly praktické informace určené novomanželům vycházející z životních zkušeností, kazatelé se zaměřovali především na otázky vzájemné pomoci a úcty obou manželů, problematiku manželských povinností (především výchovy potomků) – kázání představovalo celkové zamyšlení nad manželstvím jakožto Bohem ustanovenou institucí.

Přes zmíněnou důležitost svatebních kázání při obřadu se nám fakticky kázání se svatební tematikou příliš nedochovala, neboť kázání pro konkrétní svatební obřady se zřejmě do postil nezařazovala. Známe svatební kázání z doby předbělohorské, z doby pobělohorské jsou to projevy spíše výjimečné. Tato tematika se totiž stala součástí jiných druhů kázání, jak je to tomu např. v Pelišotově kázání *Trinitas dominicalis*, kde kazatel pojednává o ideální hospodyni, s čímž problematika manželství souvisí. Podobným příkladem může být samostatně vydané kázání Kolmana Hendla *Kvítkove na pouť emmautynské sebraný, ne všem, jedině*

⁵ K problematice teoretických příruček, jež měli kazatelé k dispozici, viz NĚMEC 2004; SLÁDEK 2005; stručně KUSÁKOVÁ 2006.

⁶ Následující tři odstavce podle SLÁDKA 1994 a PAVERY 1996.

těm, který jsou takové, obětované... z roku 1703, nově vydané ve Sládkově výboru *Vítr jest život člověka* (SLÁDEK 2000). Nicméně i kázání, kterým se v této studii budeme věnovat, mohla být součástí konkrétních obřadů: fakt, že jména budoucích novomanželů nebyla zaznamenána, patřil k běžné praxi. Pro toto tvrzení je ale třeba najít nějakou oporu v samém textu – i toto se pokusíme v naší studii určit. Doposud víme pouze o dvou svatebních kázáních, přímo určených konkrétním adresátům: kázání Jana Hertvicia snoubencům Přemyslava ze Žerotína a Anny Marie Šlikové a kázání neznámého autora, zpřístupněné v časopisecké studii Milošem SLÁDKEM (1994), jež bylo připraveno pro sňatek Pavla Briccia a Kateřiny Reginy z Lichtenberku.

Manželská láska se v kázáních pojila s několika různými pojmy (SLÁDEK 1994: 217), jimž dominuje podle mého názoru motiv vína. Víno, ať již jako přirovnání, metafora či koncept, samozřejmě pochází z novozákonního příběhu o svatbě v Káně Galilejské. Přítomný Ježíš zde způsobil svůj první zázrak, přeměnil vodu ve víno. Právě tento příběh se stal oblíbeným východiskem svatebních kázání u všech tří našich kazatelů (Nitsche, Bilovského i Marka). Přeměněné víno rovněž odkazuje k eucharistii. Kazatelé se navíc zamýšleli nad významem Ježíšovy přítomnosti na svatbě, vykládali ji jako jeho souhlas s manželstvím, jako potvrzení této boží svátosti. Dalším významným zdrojem, odkud je též zřejmý motiv vína, je *Píseň písní*. Zde se objevují přirovnání jako „milování nad víno lahodné“, „ústa tvá jsou jak lahodné víno“ apod. (PÍSEŇ PÍSNÍ 2001), tedy se tematicky vztahuje ke svatebním kázáním. Samozřejmě bereme v úvahu, že tato milostná píseň byla vykládána ryze duchovním způsobem (hovoříme o mystické erotice/barokním mysticismu).

Nyní přejdeme k interpretacím jednotlivých kázání. Všechna čtyři kázání vznikla v rozmezí od počátku 18. století po rok 1725. Nejstarší kázání je Nitschovo, které bylo vydáno v roce 1709 v postile *Berla královská Jezu Krista*, obě kázání Bilovského byla vydána v roce 1721 v postile *Doctrina christiana... neboli křesťanská cvičení*, Markovo kázání vzniklo nejpozději v roce 1725 (rok jeho smrti), nicméně jeho postila postila *Trojí chléb nebeský pro lačný lid český* vyšla až posmrtně (asi v r. 1728 – SLÁDEK 1995). Bilovský a Marek patří do jedné kazatelské generace, Nitsch podle některých badatelů náleží ke generaci dřívější, někteří ho řadí ke generaci Bilovského,⁷ nicméně rozdíl deseti – patnácti let není v tvorbě nijak zásadní (většinou se hovoří o postupné linii v souvislosti s konceptuálním proudem, přičemž Nitsch představuje počáteční fázi pronikání tohoto proudu do našeho prostředí, Bilovský je považován za „mistra konceptu“⁸). Začneme kázáním Daniela Nitsche, poté přistoupíme k Bohumíru Hynku Bilovskému a naposledy k Damascenu Markovi.

⁷ ČERNÝ 1994, 1996 vymezuje čtvrté období lety 1710–1740, zatímco SLÁDEK 2005 a KOPECKÝ 1968 považují 20. léta 18. stol. za nástup nové generace (spodní hranici pak představují buďto již 90. léta 17. stol., nebo až přelom století). Ke generačnímu rozdělení viz pozn. 2.

⁸ Viz NĚMEC 2004 a KOPECKÝ 1999; k humanistickému a konceptuálnímu proudu v české homiletice viz SLÁDEK 2005.

Svatební kázání Daniela Nitsche⁹ je nově zpřístupněno v Paverově edici *Dva ať jsou jedno skrze lásku* (NITSCH 1999). Rozsah Nitschova kázání zhruba odpovídá třinácti stranám formátu A5.

Kázání bylo připraveno na neděli druhou po Třech králich – stejně jako kázání ostatní, neboť tento den byl určený pro tematiku svatby a manželství. Nemůžeme doložit, zda bylo kázání adresováno konkrétním osobám pro svatební obřad, výraznější náznaky v textu pro tuto hypotézu nejsou (NITSCH 1999: 24), pouze oslovení „milí manželové“ (s. 15). Tento způsob oslovení ale nemusí znamenat oslovení konkrétních snoubenců, má funkci aktualizací a není ve svatebních kázání tohoto typu neobvyklý. Kázání začíná perikopou z evangelia sv. Jana, příběhem o svatbě v Káně Galilejské.¹⁰ Dříve než však Nitsch přistoupí k připomenutí tohoto novozákonního příběhu, uvede „vejtah kázání“: „Mnohá pohodlí při stavu manželském se nacházejí, ale taky mnohá soužení.“ „Vejtah kázání“ je Nitschovým synonymem pro argumentum – předmět řeči (NĚMEC 2004: 142). Zde kazatelé předdesílají propositio (téma kázání), často velmi stručně. Nitschovo argumentum je v tomto kázání velmi stručné, tvoří jej jedna věta, což ale představuje spíše výjimku, zejména u konceptuálních kázání je Nitschův „vejtah“ velmi svérázný a poměrně obsáhlý (TAMTEŽ). Jako potvrzení tématu kázání mu slouží právě biblický příběh, stručně připomíná jeho děj. Radost na svatbě a zároveň zoufalství nad nedostatkem vína mu slouží jako podobenství pro život v manželství, kde jsou vedle radosti a štěstí zároveň přítomny starosti a trápení.

První nesporný topos, který se objevuje ve všech třech kázáních, je topos vína. Víno, jak jsem již stručně zmínila výše, je důležitou součástí svatebních kázání, proto ho označuji jako topos – není pouhým motivem, ale ustáleným místem s konkrétním významem manželské lásky (topos na úrovni tématu) v našich textech. Nitsch tento topos dále nerozvíjí, perikopa z evangelia sv. Jana mu slouží pouze jako úvod k uvažování o manželství. Víno charakterizuje jako prostředek „k rozmnožení hostinské a svadební veselosti“ (NITSCH 1999: s. 3) a jeho nedostatek mu slouží jakožto metafora k zoufalství a trápení v manželství (z tohoto vyplývá pojetí vína jako manželské lásky a manželského štěstí). Zmiňuje přítomnost Panny Marie, Ježíše Krista a jeho učedníků na svatbě, což symbolizuje určitou výjimečnost oddávaného páru. Nedochozí však k obecným závěrům (alespoň je explicitně nevyjadřuje v této části, ale až dále), že touto přítomností „vzácných hostů“ je schválena správnost svatby a manželského života, ani se nezabývá prvním zázrakem Krista – přeměnou vody ve víno.

Víno se dále objevuje v první části, tentokrát jako příměr k charakteristice povahy muže. Muž je přirovnán k silnému vínu, které musí být pomocí manželky „zmírněno“. Poté se víno objevuje až ve čtvrté části, jež se věnuje právě trápení v manželství a čím je toto trápení způsobeno – zde se ale víno váže k tematice

⁹ Základní literaturu k Danielu Nitschovi představují především dvě práce: NĚMEC 2004 a PAVERA 2003. Druhá publikace je však problematická z hlediska citační etiky, viz např. HASHEMI 2005, s. 22–23.

¹⁰ J 2. 1–11.

opilství, tedy obecně k hříchu obžerství a nestřídmosti; Nitsch zde uvádí biblický citát z Přísloví: „Smilná věc jest víno a svarlivé opilství, kdožkoli v těch věcech kochá se, nebude moudrý. Nebývej na hodech opilcův, ani na těch kvasích, kteříž snášejí maso k jedení, neb ti, ješto se uprázdnují k napoji a k jídlu, budou mítí spaní pod strhanými šátky, to jest shudnou a ospanlivost je v hadry zobláčí (Prov: 23). Komu běda? Čímu otci běda? Komu svárové? Komu jámy, komu bez viny rány? Komu trhání očí? Jedině těm, kteříž spolu kvasí na víně a učí se, kdo lépe svou číši vypije“ (s. 11). Zde význam vína obrací. Na začátku víno představuje radost a lásku v manželství, jeho nedostatek znamená důvod k zoufalství. V souvislosti s povahou muže je zdůrazněna síla vína. V poslední části pak ale víno, přesněji jeho nadbytek, představuje stinné stránky manželství, jež pramení z nestřídmosti, konkrétně z opilství.

Vraťme se k začátku kázání. To je rozděleno do čtyř částí, v každé z nich se Nitsch věnuje určitému tématu. První okruh je spojen tvrzením „vždycky při sobě, nikda od sebe / assistens, nunquam desistens“ (s. 3). Toto tvrzení nás přivádí k označení dalšího toposu, nabízí se název (pochopitelně dodatečný) této edice: „dva jsou jedno skrze lásku“. I tento topos je nedílnou součástí svatebních kázání. Nitsch se odvolává na autoritu Alcibada Lukarianského a přirovnání muže a ženy v manželství k ledňáčkům – samice ledňáčka vždy následuje samečka. Nitsch velmi klade důraz na toto tvrzení, že manželé by měli být stále při sobě. Dokládá ho několika biblickými citáty. První citát pochází z Kazatele¹¹: „Běda samotnému!“ (s. 4). Další citát je z knihy Soudců¹², kde Gedeón (Nitsch uvádí Sedeon) vystoupí proti Midjáncům (Nitsch: Madianští) a Bůh mu radí: „[...] pakli sám se bojíš jíti, nechť jde ale s tebou šara, služebník tvůj“ (s. 4). Dále Nitsch cituje z 1. knihy Samuelovy¹³ v části o Davidovi v Nóbu: „i pročpak ty jsi sám a žádný není s tebou?“ (s. 4). Poslední citát vychází z Genesis¹⁴ o pomoci pro člověka: „Neniť dobře býti člověku samému. Učiňmež člověku pomoc podobnou jemu; a vzdělal Pán Bůh žebro Adamovo v ženu a přivedl ji k Adamovi“ (s. 4). Všechny tyto uvedené citáty dokazují, jakou přisuzoval Nitsch důležitost tomuto tvrzení „dva ať jsou jedno / vždycky při sobě, nikda od sebe“ (s. 3). Biblické citáty shrnuje větami o samotě, jež je zdrojem smutku a trápení a proti které Bůh ustanovil tuto svátost – manželství. Nitsch zdůrazňuje, že je třeba sdílet dohromady všechno dobré, ale i zlé. Poukazuje na pomoc jednoho druhému, opět využívá svého umění metafory: „Nebo tak spolu obcujíce, rozličné nahodilé trampoty, jichžto plné jest toto bídné a plačtivé oudolí, sobě vespolek ulehčují a ulevují, oniť růže s bodláčím přimíšené, med s žáhadlem včelním, sladkost s hořkostí bez ouhony přijímají, v nemocích neustále sobě posluhují, v pracích a starostech střídají, z rukou do rukou živnosti sobě podávají, u vyskytujícím hněvu snadno se udobřují. Slovem – tak jeden druhýho břímě snášejí, že když jedna strana co v živnosti

¹¹ Kaz 3, 5.

¹² Sd 7, 8.

¹³ 1 S 20, 22.

¹⁴ Gn 2, 22.

přehledně, v tom druhá prostředkuje“ (s. 5). Nitsch v souvislosti s tímto toposem charakterizuje povahu ženy a muže, opět používá působivých příměrů a metafor (o nichž již pojednal NĚMEC 2004, podle PAVERY 1996: 61), které dokládají kazatelovy znalosti o životě a zejména o psychice lidí, jimž kázal. Zmíňme jen stručně, že žena je pro Nitsche „křehkou sklenkou“, „mdlejší nádobkou“, „bojácnou srnou“, „kuřátkem“ apod., muž zase „silným vínem“ nebo „ohněm jiskry“ apod. Tato označení Nitsch prokládá praktickými radami, jak se mají manželé přes všechny záporné vlastnosti k sobě chovat, aby jejich manželství bylo šťastné. Nitsch se opět odvolává na autority, které vystupují jako podpora jeho myšlenek (Ekleziasticus, Sírachovec, Palacius). Nitsch neuvádí konkrétní situace na základě exempel, jeho úvahy mají spíše zobecňující ráz.

Topos „dva jsou jedno“ je dále rozveden v části třetí, kde se Nitsch zabývá manžely jakožto rodiči svých dětí a jejich výchovou. Manžele přirovnává ke stromu, jenž nese ovoce, a opět odkazuje na bibli, konkrétně na Genesis, kde Bůh požehná Adamovi a Evě, a na sv. Augustina. Nitsch v této části cituje také Platóna. Zde hovoří o radosti rodičů z dětí, z Nitschových slov je patrná láska k člověku: „Která jest matka, an se jí to nelíbí, když dítě její milostně na ni ustíčkami ušpuluje, nevinně pohrává, pěstuje, šeplá, bájí, slova mateřská žvejká, mamuje a mámí [...], tu dítky jsou jejich [rodičů, doplnila J. R.], kvítky, drahé perličky, klenoty, halže, zlato, stříbro a zboží“ (NITSCH 1999: 8). Topos „dva jsou jedno“ je tedy obsažen ve dvou částech kázání, přičemž první část představuje jakýsi základ (manžele), který je dále rozveden (manželé a děti).

Další topos, nacházející se ve 4. části, označíme jako „pocitivost/nepocitivost v manželství“. Zde se vlastně prolínají tři tvrzení (biblické citáty), jež se sebou bezprostředně souvisí: „čistým všecko čisto“ („castis omnia casta“), citát vztahující se k Tobiášovi a Sáře,¹⁵ „budiž mezi všemi vámi pocitivé manželstvo a lože neposkvrněné“ („honorabile connubium in omnibus et locus immaculatus“) a „trápení těla budou míti takový“ („tribulationem carnis habebunt“), slova sv. Pavla v listu Korintským¹⁶ o manželství a zdrženlivosti (podle BIBLE 1996). Tato část kázání je ze všech čtyř částí nejobsáhlejší a dá se říci, že má cyklický charakter, přičemž za každým úsekem kazatelovy promluvy následuje právě citát sv. Pavla „tribulationem carnis habebunt“. Jako dílčí topos „pocivosti/nepocivosti“ označují topos „zachování čistoty“. Ten najdeme u všech kazatelů, v tomto konkrétním Nitschově textu se vyskutekuje ve 4. části. Nitsch se zaměřuje podle výše uvedených citátů na příběh o Tobiášovi a Sáře, symbolům čistého manželství.

Jako záštita slouží Nitschovi tvrzení Fulgentiovo „manželské moci a povinnosti užívání jest bez ouhony, jestliže smilný vejstucek nepřestoupí končin a hranice mírnosti a pocivosti“ (NITSCH 1999: 8). Pokud tomu tak není – tedy pokud jsou manželé nepociví a jakýmkoli způsobem hřeší, varuje výše uvedenými slovy sv. Pavla, totiž že manželství nebude šťastné a muž i žena se budou trápit.

¹⁵ Žd 13, 4.

¹⁶ 1K 5, 7.

Od tělesného uspokojení, vnímaného jako hřích, přichází k dalším problémům, jež se objevují v manželství. Samozřejmě i tady cituje další autority: sv. Augustina, sv. Basila Velikého, Petra Damiána, sv. Jana Zlatoustého, svými výroky se shodují na těžkosti života v manželství. Nitsch ještě užívá exempla (podle vyprávění „vysoce osvíceného Guevarry za času Karla pátého“; s. 9), podtrhující tuto myšlenku. Poté přichází ke konkrétním případům, kdy je manželství nešťastné: nehodné děti, zlý muž nebo žena. „Zlého muže“ a „zlou ženu“ označuji jako dílčí topos v rámci „poctivosti/nepoctivosti v manželství“.

Nitsch i nadále cituje řadu autorit, jimiž podkládá pravdivost svých tvrzení, zejména biblické texty, konkrétně Šalomounova přísloví a část Zjevení sv. Jana. Tyto citáty jsou spojeny právě výrokem sv. Pavla: „Trápení těla budou mítí takoví / tribulationem carnis habebunt.“ Následující ukázka zobrazuje možné příčiny nešťastného manželství, kterým se Nitsch tak obsáhle věnuje. Je z ní patrná výmluvnost jemu vlastní: dlouhé výčty synonym či slov významově si blízkých, slovesné metafory plné pohybu a napětí; rovněž je z ní patrná gradace k samému vrcholu (PAVERA 1996: 61) – i tímto způsobem dosáhl Nitsch dynamičnosti textu: „Mají trápení podle těla, protože mají každodenní starosti a pečování o sebe, o čeládku, o domácí, a při tom snadno vzniknou mnohá tejrání, kormoucení, nepřátelství, závist, nenávisť, sváry, hadrunky, klevety: dýmá se a rozšoukává z malé jiskry veliký oheň, bouří se, kouří a hoří po celém domě, aníž to zanícení uhasiti umějí. Stává se taky častokráte, že čeho jsou snad někteří (ač zle) při manželstvu hledali, toho okusiti nemohou: na díle pro nevěrnost manželky, na díle pro nevrlost a zuřivost manžele, na díle pro nezdařilost dětí, na díle pro nemoc jednoho anebo druhého, na díle pro přílišnou a nezřízenou vilnost a bujnost, ješto ji nikdá dosti skrotiti a uhamovati nedají, *tribulationem carnis habebunt*“ (NITSCH 1999: 10). Nitsch dále pokračuje v tématu, zabývá se dalšími hříchy, které náleží špatnému („zlému“) muži: opilstvím (zmíněno již výše u toposu vína), smilstvem, leností, častým hněvem (jenž souvisí s prchlivostí a unáhleností). Uvádí příklady a následky chování takového muže – opět přibližuje posluchači svůj výklad příměry a metaforami.

Podobně se Nitsch věnuje i špatným ženám (topos „zlá žena“). Uvádí v podstatě stejné hříchy jako v souvislosti s muži, navíc uvádí přílišnou výmluvnost, u ženy nežádoucí. Zařazeným exemplum zachycuje myšlenku, jaké nebezpečí představuje zlá žena, a dokládá ho citáty (z Šalomounových přísloví a ze Sira-chovce). Stejně jako pro část o špatném muži i zde je charakteristický Nitschův vzrušený a apelativní styl – řady zvolání, řečnických otázek, citoslovcí a samozřejmě řetězce významově blízkých slov, metafory s biblickými příměry: „Neníť horší hlavy jako hlava jedovatého hada a není hněvu nad hněv ženský.“ „Lépeť jest bydleti s lvem a drakem nežli s zlou ženou“ (s. 14).

K topos „poctivosti/nepoctivosti“ v manželství se váže ještě jedno téma, jemuž Nitsch věnuje druhou část svého kázání. Je to téma věrnosti. Nitsch přirovnává manžele k holubovi a k holubici, neboť „holubi své věrnosti společně neruší“ (s. 6). Věrnost je jednou z ctností, která je vedle upřímnosti předpokladem k lásce. Nitsch je v této části stručný, připomíná sv. Bernarda a uvádí příklady

správného chování, aby věrnost manželů nebyla porušena. I v této části je patrná názornost, typická pro celé Nitschovo kázání.

Zejména u topos „pocivosti/nepocivosti“ je zřejmá Nitschova znalost problémů v manželství. Protože je to téma stále aktuální a nosné, rozebírá ho obšírněji než témata ostatních částí. Závěrem pohledu na Nitschovo kázání ještě zmiňme, že *conclusio* je výrazné a shrnuje všechna dílčí témata kázání, která se shodují s určenými topoi. Nitsch tímto způsobem zdůraznil hlavní body svého kázání. Kompozice kázání je tak přehlednější než u dále zmiňovaných kazatelů, má nejen výrazné *exordium*, *confirmatio* rozdělené na dílčí témata, ale také výrazný závěr (*conclusio/peroratio*).

Nyní přistoupím k Bilovskému,¹⁷ jenž se primárně zabývá problémy a trápením v manželství a zejména jejich příčinami (podobně dále Damascen Marek). Vycházím z novodobé edice tří kázání B. H. Bilovského od Josefa Vašici *Víno ze svadby v Káni a potřeba roucha svatebního* (BÍLOVSKÝ 1933). První dvě kázání spolu souvisí, dohromady tvoří jeden tematický celek. První kázání Bilovský věnuje mužům, rozebírá jejich problémy se ženami a radí, jak problémům čelit; druhé kázání pak připravil pro ženy a soustředí se naopak na jejich problémy s muži. Třetí kázání obsažené v této edici námětově nepatří do naší kategorie svatebních kázání, takže jej ponechávám stranou.

První kázání má ve Vašicově edici rozsah 21 stran formátu A6, kázání druhé pouze 16 stran stejného formátu. Počáteční *argumentum* slouží Bilovskému jako podrobné definování tématu. Poté následuje hlavní část, rozdělená na jednotlivé podčásti – ty jsou označeny jako numerus I. – numerus IV. (v 2. kázání numerus III.), v rámci posledního numeru je pak zahrnut velmi stručný závěr. Podčásti jsou tvořeny *exemplis*, ilustrujícími daný problém, jenž Bilovský následně zopakuje – zdůrazní explicitně hlavní myšlenku a apeluje přímo na posluchače. Snaží se tedy, aby jeho kázání bylo co nejvíce srozumitelné a smysl *exempla* byl posluchačům jasný. Kromě dialogického charakteru má kázání i charakter aktualizací, nazírá na biblickou svatbu v Káně Galilejské jako na událost „dnešní“. To souvisí s výchozím konceptem kázání – vínem, k němuž se dále dostaneme. Přítomné oslovuje „manželé a manželky“ (s. 14n.), hovoří o „naší dnešní svadbě“, obrazně připíjí na zdraví. Nemyslím si, že by kázání bylo připraveno pro konkrétní osoby, text má obecné rysy a žádné nápadnější indicie nám neposkytuje, ale přesto není možné podobnou domněnku úplně zamítnout.

První kázání je datováno druhou nedělí po Třech králich, *argumentum* tvoří perikopa z evangelia sv. Jana, tedy podobně jako U Daniela Nitsche. Jedná se o konceptuální kázání, založené na konceptu „víno – manželská láska“.

Ačkoliv výchozí evangelní perikopa pochází ze stejného novozákonního příběhu jako v Nitschově kázání, Nitsch se zaměřil pouze na oznámení příběhu („A stala se svadba v Káni Galilejské“) a pokračoval dál v líčení manželství, Bi-

¹⁷ Základní literaturu k Bilovskému tvoří: VAŠICA 1938 (reprint 1995); KOPECKÝ 1970 a 1999; SLÁDEK 2005. Co se týče kolísání kvantity kazatelova příjmení Bilovský – Bilovský, ačkoliv Vašica vydal edici pod jménem Bilovský, užívám variantu s „i“ podle Kopeckého.

lovský se zaměřil na konkrétní problém zachování manželské lásky („Ty zachoval jsi víno dobré až dosavad“). Pojem manželství však Bilovský transponuje do nové polohy: ženichem je Kristus, jeho nevěstou se stává Církev svatá. Mystická erotika představuje topos středověké literatury a právě i produkce barokní. Velmi často je Kristus jako ženich vyobrazěn právě v momentě umučení (např. Krum vystavěl na tomto obraze celé své kázání *Bílý a červený*¹⁸). I Bilovský použil tento topos umučení Krista v rozsáhlém úvodu svého kázání, kdy pomocí Kristovy oběti – prolití krve z lásky ke své nevěstě církvi – definuje svůj výchozí koncept. Připomíná i poslední večeři, aby několikrát zdůraznil, že symbolem Kristovy krve je víno, víno tedy znamená důkaz lásky. Bilovský se ve svém úvodu několikrát vrací k výchozí myšlence, k přeměně vody ve víno na svatbě v Káně, a tak zdůrazňuje její důležitost. To je pro Bilovského typické, často se v rámci dané části vrací k hlavní myšlence, nazírá na ni více pohledy, aby posluchači zaznamenali a pochopili hlavní smysl kázání. Třetí věta argumenta napovídá celé téma: „Ty zachoval jsi víno dobré až dosavad.“ Jsou to slova z příběhu o svatbě v Káně Galilejské pronesená správcem hostiny, čímž poukazuje na skutečnost, že víno bylo dobré nejen na začátku, ale i s postupem času.

Bilovský postupuje v definici tématu svého kázání chronologicky, vrací se na samý začátek svatby, kdy je víno „dobré, laskavé, příjemné, silné“ (BÍLOVSKÝ 1933: 16). Bilovský často přidává vínu různé přívlastky, vždy za účelem názorně zobrazit danou skutečnost. Novozákonní příběh slouží Bilovskému jako podobenství k tématu, jímž je tedy manželství v průběhu času. Výslovně zdůrazňuje, že víno znamená „lásku a svornost“. Odvolává se na sv. Augustina, jehož označuje jako vinaře. V rámci toposu vína se dostává k dalšímu toposu, mnou označenému jako „dva jsou jedno skrze lásku“: „Jak prý z vinného hroznu je jedno víno, a z jednoho vína jedna krev Kristová, tak z upřímných a z jednocenných myslí je jedna mysl a jedno svorné srdce, unum corpus, una anima. Jedno tělo, jedna krev, jedna duše, jeden člověk“ (s. 15). Zatímco Nitsch tento topos rozvíjí a věnuje se mu podrobně, u Bilovského zůstává topos dílčím prvkem. Pouze v části, kterou Bilovský označil jako „Numerus II.“, zobrazuje topos „dva jsou jedno“ v souvislosti s toposem „zlé ženy“ pomocí motivu citary, propojuje tak výchozí koncept s motivem hudby: „Cytara je podobenství jednoty a lásky, při cytaře líbezná víno se pije [...], kde nejsou dobře nastymované housle, na nic je muzika, kde při manželích nejsou sjednocené mysle a srdce, není a nemůže býti dobré manželstvo“ (s. 23–24). Bilovský v této ukázce vychází ze starozákonního příběhu o Davidovi,¹⁹ jenž pomocí hry na citaru vyhnal ze Saula zlého ducha.

Hlavní část, rozdělená do čtyř podčástí (numerus I. až numerus IV.), směřuje k dalšímu toposu, označenému jako „pocitivost/nepocitivost v manželství“. To zahrnuje všechny hříchy a problémy, kterým se Bilovský jednotlivě věnuje ve všech oddílech – obsahuje tedy dílčí topoi „zachování čistoty“, „zlá žena“ a „zlý muž“.

¹⁸ O tomto kázání viz studii „Kontexty Krumova kázání Bílý a červený“ – HORÁKOVÁ 1999.

¹⁹ 1S 19, 9.

Konkrétní problém vždy ukazuje na exemplu (často biblického původu), poté vyvozuje obecné závěry a vyzývá posluchače k následování správného příkladu.

Numerus I. představuje topos „zachování čistoty“ v manželství, Bilovský k němu přistupuje podobně jako Nitsch. V rámci této části uvádí několik exempl. Začíná příběhem o Abrahamovi a Lazarovi, čímž směřuje k zpřesnění konceptu – víno rozvíjí přívlastkem „panenské“. Tak se dostává k manželské poctivosti. Stejně jako Nitsch odkazuje na biblický příběh Tobiaše a Sáry, tedy k symbolům čistého manželství. Další exemplum je uvedeno jako doplnění příběhu z Genesis,²⁰ jak se Noe opil a poté se odhalil ve svém stanu. Bilovský příběh doplňuje jakýmsi apokryfním vyprávěním („Četl jsem [*Bilovský, doplnila J. R.*] někdy za mladého věku mého [...]“, s. 21) o kozlovi, který po potopě světa našel jako první víno, toto „kozlí“ víno pak pěstoval a požil Noe. Takto velmi účelně umožňuje rozvinout koncept dalším přívlastkem – „víno kozlové“, jež symbolizuje některé hříchy. Dostává se tak k hříchu největšímu, a to cizoložství. Tomu se dále věnuje v druhém kázání.

Numerus II. a numerus III. pojednávají o špatných manželkách, obsahují tedy topos „zlá žena“. Bilovský promlouvá k manželům, jak správně se v daných situacích zachovat, aby zlou ženu napravili. Zatímco Nitsch hovoří o špatných vlastnostech obecně, Bilovský spíše uvádí konkrétní situace na příkladech z exempl.

Nitsch a Bilovský sdílí společnou důvěru v dobré slovo a lásku, představující podle nich základ šťastného manželství a cestu, jak překonat uváděné nesnáze. Třetí část kázání Bilovského je velmi nápaditá v přirovnáváních zlé ženy k nějaké skutečnosti tak, aby autor pomocí těchto přirovnání našel analogii v bibli a aby v ní našel řešení předkládaných situací. Začíná exemplum o Mojžíši, jenž úderem holí do skály získal vodu pro žíznivé druhy. Nicméně Bilovský příběh modifikuje tak, že Mojžíš neměl do skály udeřit, ale promluvit k ní, nestihl by ho pak trest, a tak kazatel získává prostor pro přirovnání zlé ženy ke kameni („[...] manželka jest tvrdá co kámen, neustupná, tvrdošijná, zatvrdilá co skála: má svou hlavu [...]“, s. 26). Není to přirovnání nijak toporné, neboť uvedené vlastnosti ženy naprosto s daným příměrem korespondují – prostřednictvím starozákonního příběhu varuje muže před užitím hole, tedy před bitím manželky. Opět výslovně promlouvá k mužům a opakuje hlavní smysl exempla, přičemž uvádí ještě exemplum jiné, také biblického původu, tentokrát z 2. knihy královské.²¹ Tam se vypráví o Elíšovi (Bilovský uvádí latinskou podobu jména Elizeus), který vzkřísil mrtvé dítě dotykem, nikoliv úderem holí. Tu Bilovský přirovnává ženu k mrtvému dítěti, „[...] [*žena, doplnila J. R.*] nemluví, neslyší, necítí, je jako mrtvé dítě [...]“ (s. 27), a opakováním klade důraz na hlavní myšlenku. Je patrné, že jeho přirovnání jsou důmyslná, adekvátní a funkční.

Numerus IV. vedle toposu „zlé ženy“, vrcholícímu v poslední části motivem kolébky, má zajímavou obdobu v protikladném motivu rakve v jeho následujícím kázání – rovněž v souvislosti vystupňovaného toposu „zlého muže“. Užití

²⁰ Gn 9, 21.

²¹ 2 Kr 4, 34.

dalších působivých exempel vždy míří k jedinému: k opětovnému domlouvání manželům o potřebě lahodného vína. Numerus IV. končí výzvou k mužům, ať se chovají jako biblický Job, který představuje příklad „trpělivého, moudrého, rozumného, opatrného a spravedlivého“ manžela; v souvislosti s ním modifikuje výchozí koncept vína na perlový nápoj. Tak se dostává k metafoře biblického původu²² – muže jakožto „zaušnice zlaté“ a ženy „perly skvoucí“. Topos vína uzavírá celé kázání: „Píte tedy a opíte se, nejmilejší manželové, Pán Bůh Vám požehnej. Amen!“ (s. 32).

Na konceptu vína je vystavěno i druhé kázání věnované ženám. To je poněkud stručnější, obsahuje pouze tři části (numerus I. – numerus III.) a tvoří jej v podstatě paralely k částem prvního kázání. Toto kázání připadlo na následující neděli, tedy neděli třetí po Třech králich. Začíná připomenutím svatby v Káně Galilejské, nicméně neuvádí kázání stejnou evangelní perikopou, ale tentokrát překvapivě perikopou z 1. knihy Mojžíšovy,²³ ze samého závěru Josefových posledních slov. Všechny tři oddíly se vztahují k toposu „zlého muže“, v každém oddílu uvádí exempla, jimiž ilustruje daný problém, a podobně jako u předchozího kázání pak zobrazuje řešení předkládaných situací a promlouvá otevřeně k ženám. V úvodní části stojí za pozornost převyprávěná bajka o myšce a lvovi, již směřuje k tvrzení „Která se míní vdávati, hled' sobě rovného bráti“ (s. 36). Rovnost mezi manželi můžeme také považovat za topos, který se sice u Nitsche nevyskytuje, ale je velmi výrazný u Damascena Marka, jak si ukážeme dále.

Numerus I. obsahuje dvě exempla, jedno z bible.²⁴ To připomíná Abigail, manželku Nabalovu, později Davidovu. Abigail je považována za jakýsi vzor manželek, zmiňuje ji i Nitsch ve stejné souvislosti. Druhé exemplum o ženě, která na radu kněze měla po celý večer vodu v ústech, aby nemohla mluvit (potažmo aby si nemohla stěžovat a vyčítat), propojuje motiv vody s motivem vína (správné chování Abigail je přirovnáno k líbeznému vínu), což vytváří paralelu k příběhu o Mojžíšovi použitému v prvním kázání, jenž získal vodu ze skály. Přestože Bilovský v podstatě zachovává stejný postup (vždy zdůrazňuje smysl exempla zvláště a nabádá posluchače), rozhodně není jednotvárný, neboť neopouští metaforický jazyk: „Ó kyž tak děláte, paní manželky, a ne opilý, ne hněvivý, ne zlobivý, ale ráno pokojným a střízlivým mužům jazykovou polívku z vína líbezného strojíte. Než že mnohé strojí mužům jazykovou polívku z vína trpkého, protivného, od žluče hořkého: není potom divu, že manželové do takové polívky kroupy na zádech manželkám dělají, které mezi to protivné víno míchají“ (s. 38–39). Nejen že metaforami ozvláštňuje kázání, ale také dospívá k větší názornosti a samozřejmě tak činí v souladu s výchozím konceptem.

Numerus II. obsahuje další exempla, zmíním pouze biblický příběh o králi Davidovi,²⁵ který se dopustil hříchu. Podobná myšlenka se objevuje u Nitsche,

²² Př 25,12.

²³ Gn 15–25.

²⁴ 1S 25, 14.

²⁵ 2S 11,4.

nicméně ten příklad Davida nezmiňuje, ale uvádí tvrzení ze Sírachovce. Jiným příkladem tak potvrzuje Bilovský stejnou myšlenku jako Nitsch, že Bůh je vše-vědoucí a hřešící člověk trestu neunikne.

Všechna exempla směřují k jedinému, k určení špatného chování muže a k radě manželkám, jak takového muže napravit. Zde stejně jako v prvním kázání zdůrazňuje důležitost dobrého a laskavého slova, což představuje dobré víno. V opačném případě hovoří o trpkém víně, octu a žluči, připomíná příběh Sodomy a Gomory²⁶ („víno z vinic sodomských a z podměstí gomorských“).

Ani numerus III. nevybočuje z této tematiky. Objevují se v něm stejné prvky jako v závěrečné části kázání prvního (včetně latinského citátu s českým překladem ve verších). Topos „zlého muže“ má vrchol v exemplu o Bumbálkovi. Tento námět se uplatňuje ve středověké literatuře a můžeme zmínit další vazby, např. Werichovu adaptaci ve Fimfáru (viz HASHEMI 2005: 20). Právě v tomto exemplu se objevuje již zmiňovaný motiv rakve, kontrastující s motivem kolébky v první části.

Conclusio je velmi stručné – tvoří jej jedno souvětí, jímž Bilovský vyzdvihuje základní myšlenku: „Takovou tedy truhlu sobě dělati dejte, paní manželky, však dřívěj vína lahodného prubůjte, já vám všem ponejprv za zdraví manželův připíjím, potom pak za zdraví toho kola, které sedí okolo stola. Amen“ (BÍLOVSKÝ: 49). Ze srovnání závěrů Nitsche a Bilovského je patrné, že Bilovský neshrnuje hlavní body svého kázání. Tento postup je ale dán tematikou a jejím zpracováním. Nitschovo kázání má obecný charakter, pojednává o dobrých i špatných stránkách manželství, obsahuje tedy dílčí témata, která je potřeba v závěru shrnout. Bilovský se v obou kázáních zaměřil na jedno, užší téma zachování manželské lásky. Zobrazuje nejrůznější situace, vážící se k tématu a dokládá je exemply. Vždy explicitně vyjádří hlavní myšlenky a vrací se k nim v průběhu celého kázání. Proto není potřeba je znovu opakovat v závěru.

Nakonec se pozastavíme u svatebního kázání Damascena Marka,²⁷ nově zpřístupněného v Sládkově edici *Malý svět jest člověk* (SLÁDEK 1995). Bylo připraveno stejně jako kázání Nitschovo a první kázání Bilovského na druhou neděli po Třech králích. Má rozsah devíti stran nestandardního formátu Sládkovy edice, blízkému A6. Marek připravoval na každou neděli kázání tři, dvě zbývající jsou tematicky blízká kázání svatebnímu – jedno se zabývá problematikou předčasné svatby, druhé tématu opilství, často zmiňovanému v souvislosti s problémy v manželství (SLÁDEK 1995: 23). Text umožňuje vyslovit domněnku, že kázání bylo předneseno při konkrétním obřadu, zejména na základě těchto pasáží: „Poněvadž jsme dnes na svadbě [...]“ (s. 40), „Obracuji se k vám, pane ženichu, a koflík ten zlatý, plný lásky, za zdraví a pro zdraví vaše nejmilejší [...]“ (s. 44). Nelze však tuto hypotézu potvrdit – text jako celek má zobecňující ráz. Těchto vyjád-

²⁶ Gn 18.

²⁷ K Markovi bohužel nemáme žádnou sekundární literaturu: základní informace najdeme u SLÁDKA 1995, předtím ještě u VAŠICI 1938/1995; zmiňují ho VLČEK 1960 a HRUBÝ 1901; dále informace k časopiseckému vydání Markova kázání KRČ – LINKA – VALÁŠEK 1994, s. 55–62.

ření mohl Marek použít podobně jako Bilovský, který svatbu v Káně podobným způsobem aktualizoval. Přesto v případě Marka hypotézu o přednesu kázání při konkrétním obřadu nezavrhuji a považuji ji za pravděpodobnější než u Nitsche a Bilovského, protože obsahuje více indicií směřujících k naší domněnce.

Marek uvádí své kázání „krátkým a výstižným dvojverším“ (KRČ – LINKA – VALÁŠEK 1994: 61) „Zlá jest v manželstvu novina, když nemají v domě vína“ (SLÁDEK 1995: 36), přičemž následuje perikopa z evangelia sv. Jana, příběh o svatbě v Káně Galilejské – Marek použil stejný výchozí bod jako Bilovský a Nitsch. Zatímco však Nitsch pouze oznámil fakt o události svatby, Bilovský se zaměřil na dílčí problém udržení manželské lásky v průběhu manželství. Podobně jako Bilovský k tématu přistoupil právě i Marek, jenž se také soustředil pouze na jeden moment, a to na nedostatek vína („Vinum non habent. Vína nemají“ – SLÁDEK 1995: 36). V porovnání s Nitschem je tedy Markovo (i Bilovského) kázání dílčí, úžeji pojaté, zaměřuje se pouze na nedostatky a problémy v manželství („O tom bude dnes kázání, dle možnosti dokázání, která velmi zlá novina, když není v manželstvu vína“ – SLÁDEK 1995: 38).

Stejně jako svatební kázání Bohumíra Hynka Bilovského i kázání Damascena Marka je konceptuální, založené na konceptu vína ve významu manželské lásky. Víno je tedy určujícím a spojujícím prvkem celého kázání.

Úvodní část je poměrně rozsáhlá. Marek začíná své kázání zdůrazněním přítomnosti Ježíše na svatbě, což znamená jednak čest prokázanou snoubencům a jednak pokoru – Ježíš, Syn boží, přišel na svatbu služebníků a sám se „snížil“ na úroveň přítomných. Zároveň to znamená potvrzení sňatku jakožto jedné z božích svátostí. Zřejmá je podobnost s kázáním Bilovského, i ten formuloval tuto myšlenku. Naopak Nitsch se blíže nezabýval myšlenkou přítomnosti Ježíše na svatbě. Marek se podrobněji věnuje novozákonnímu příběhu o svatbě v Káně Galilejské. Jeho stručné převyprávění směřuje k určení výchozího konceptu, tedy vína. Stejně jako ostatní kazatelé i Marek svá tvrzení zaštiťuje autoritami (např. sv. Augustinem). Správnost manželství hájí i sv. Pavel v Listech Korintským,²⁸ kterého Marek připomíná v rámci celého kázání několikrát. Právě v této úvodní části se objevuje topos „pocitvost/nepocitvost“ v manželství. Nabízí se srovnání s Nitschem. I ten připomíná sv. Pavla, ale uchopil jeho slova jinak. Zatímco Marek interpretuje sv. Pavla v souhlasu s čistotou manželství – „[...] pakli pojmeš ženu, nezhřešils, a panna, vdá-li se, nezhřešila [...]“ (s. 37), Nitsch ve své interpretaci směřuje právě k druhému, opačnému pólu, varuje před hříchem – tělesnou rozkoší. Je zřejmé, že kazatelé dokázali použít biblické citáty tak, aby jimi podpořili svá tvrzení. Topos „nepocitivosti v manželství“ tvoří jádro celého kázání, nicméně podívejme se prozatím na topos vína, protože Marek se ho snaží zajímavě definovat, právě v rámci úvodu svého kázání. Marek jakoby propojuje postoje obou předchozích kazatelů. Nitsch sice zmiňuje víno ve významu manželské lásky (víno jako „prostředek k obveselení“, přičemž jeho nedostatek znamená trápení v manželství), ale poté rozvíjí tento topos v souvislosti s charakteristikou

²⁸ 1K 5,7.

povahy muže, dále v souvislosti s hříchem opilství a nestřídmosti. Naopak u Bilovského víno výhradně znamená manželskou lásku, tudíž manželské štěstí. Marek nejprve začíná citací právě Šalomounových přísloví²⁹ (jako Nitsch), že „[...] smilná jest věc víno a svárlivé opilství, kdožkoli v těch věcech kochá se, nebudeť moudrý [...]“ (s. 37). Ale pak se zaměřuje na Pannu Marii jako na přímluvkyni u Krista, prosící o víno, „[...] bez kterého svadba nic nemá v sobě veselého a stav manželstva svatého jest plný jedu hořkého [...]“ (s. 37). Touto svou přímluvou mu dodává duchovní rozměr, jak podotýká sám Marek, a tak k němu také nadále přistupuje; své kázání založil na konceptu duchovního vína, jež symbolizuje lásku, „[...] nebo na způsob vína mysl vespolek milujících se opojuje [...]“ (s. 37). Marek se zmiňuje o podobném pojetí vína u sv. Bonaventury a sv. Bernarda. Nicméně přistupuje k vínu i jako k opojnému nápoji, poskytnutému člověku Bohem, v návaznosti na biblická Přísloví i sv. Ecclesiastika. Duchovnímu vínu pak dává přívlástek „mariánské“ – toto označení tvoří paralelu k Bilovskému vínu „panenskému“.

Při takovémto definování vína zmiňuje biblickou Velepíseň, z níž posléze uvádí citát: „Ó víno nade všechny vína! Takovým vínem občerstvená choť nebeská jako opilá zvolala: Introdixit me (dilectus meus) in coellam vinariam, ordinavit in me charitatem, uvedl mne (milý můj) do pokoje vinného, okázal mně lásku, fulcite me floribus, stipate me malis, quia amore langueo, ozdobte mne kvítím a osypte mne jablky, nebo milováním omdlévám“ (s. 39). Uvedení Šalomounovy písně není neobvyklé, ale kazatelé ji spíše vztahují k duchovnímu sňatku s Kristem. Marek výše citovanou ukázkou uvedl odkazem na sv. Pavla, který v Listech Korintským³⁰ vykládá, co znamená láska, a mimo jiné nabádá k střídmosti a dobrotivosti.

Porovná-li pojetí vína u Marka a Bilovského, oba kazatelé nejprve detailním způsobem svůj koncept definovali a teprve poté přistoupili k tématu. Oba vyšli z novozákonního příběhu o svatbě v Káně Galilejské a poté posunuli víno k významu duchovnímu. Zatímco Marek to vyjádřil explicitně zdůrazněním prosby Panny Marie, Bilovský implicitně pomocí připomenutí duchovního sňatku Krista s Církví svatou. I Marek se zmiňuje o tomto duchovním sňatku Krista, ale až v závěru svého kázání, kdy požehnává manželům a vrací se k tématu manželské lásky.

Další topos svatebních kázání, „pocitovost/nepocitovost v manželství“, Marek zúžil na pouhou „nepocitovost“. Počátečním biblickým citátem z Janova evangelia Marek poukazuje k námětu problémů v manželství. Stejně jako Nitsch a Bilovský se Marek několikrát vrací ke sloům sv. Pavla: „Tribulationem carnis habebunt hujus modi, trápení těla takoví míti budou“ (s. 38). Tento citát uvádí v souvislosti se třemi příčinami, jež jsou důvodem k nešťastnému manželství. Tyto příčiny ilustruje pomocí exempel, aby dosáhl větší názornosti (podobně jako Bilovský demonstruje všechny zmiňované problémy na exemplech). K docílení názornosti

²⁹ Př 23, 29.

³⁰ 1K 5,7.

také uvádí zajímavé metafory, vychází z každodenního života lidí. Samozřejmě i v těchto částech se vrací k výchozímu konceptu a tak je propojuje. První příčina se váže k dílčímu toposu „zlé ženy“, ale spíše ho modifikuje jako topos „hloupé ženy“. Za pozornost stojí působivé metafory, které používá při líčení první „[...] příčiny, [které, doplnila J. R.] víno kazí, lásku mění[...]“ (s. 39): „[...] nerozvažující se sobě, že v jednom hrnci maso mladého kapouna a staré krávy nerovně se vaří, že kalendář starý s novým se nesrovnává, že Starý Boleslav od Nových Zámkův daleko leží, že staré a pokažené zboží mezi čerstvé kupci rozumní nesloží [...]. Podobným způsobem víno lásky nové nedá se liti do starého sudu [...]“ (s. 39–40). Topos rovnosti mezi manžely (a nejen věkové jako v tomto případě) zmiňuje také Bilovský v exemplu o myšce a lvovi, zde u Marka je poměrně výrazný. Z výše uvedené ukázky je také patrné, jak Marek dokáže účelně pracovat s metaforami, aby jeho tvrzení bylo pro posluchače názornější. Samozřejmě i zde se odvolává na bibli, konkrétně na evangelium sv. Matouše,³¹ jehož tvrzení o záplatě a chabém rouchu a zejména o zmíněném mladém vínu ve starém měchu dále účinně rozvíjí směrem ke svému konceptu. I v obsáhlém následujícím exemplu, jež přispívá k poučení zábavnou formou, odkazuje na bibli, konkrétně opět k sv. Pavlu.

V souvislosti s užitím zábavných prvků jen na okraj zmiňme Markovu zálibu ve verších: „[...] hned se baba souží, muž po zlatě touží, když čížky vyloudí, levou cestou bloudí, vede život hejska, směje se vejská, mladícím šaty kupuje a bábu doma plundruje“ (s. 40). Zde je ovšem třeba podotknout, že toto se stalo předmětem kritiky ze strany literárních badatelů, neboť v některých případech Marek přešel do samoučelného veršování. Bilovský také užíval ve svých kázáních verše, ale v porovnání s Markem rozvázněji a účelněji.

Dalším dvěma příčinám nešťastného manželství se věnuje Marek stručněji. Ve druhé pojednává o muži, jenž chce bohatou ženu místo ženy mravné a poctivé; toto místo můžeme označit jako topos „zlého muže“. I v tomto případě užívá humoru, jehož prostřednictvím dobře dosahuje zamýšleného účinku. Marek nepoučuje, ale svými příklady dovádí posluchače ke kýženému přesvědčení. Nabádavě však působí část o třetí příčině, „[...] že víno lásky mezi manželi některými dlouho netrvá, jest když před časem milují, zákon Páně přestupují [...]“ (s. 43) – tedy topos „zachování čistoty“. Cituje sv. Jana Zlatoústého a nabádá posluchače k zachování čistoty těla před uzavřením manželství. Jak jsem již podotkla, jeho kázání v této části může působit poněkud mravokárně a poučně, nicméně Marek se odvolává na sv. Augustina a pomocí jeho slov vyslovuje své myšlenky, čímž svou vlastní mravokárnost a didaxi snižuje: „Kteří se ženiti chcete, zachovejte se budoucím manželkám vašim, jaké je žádáte nalezti, takový ať vás oni také naleznou. Kdo jest, který by nechtěl míti pannu čistou? Žádáš neporušenou? Buď také neporušený. Žádáš čistou? Zachovej se také čistého“ (s. 43). Přejít k závěrečným slovům o manželské lásce a k požehnání manželům je plynulý, navíc takovéto *conclusio* velmi podporuje domněnku o přednesení kázání na určitém

³¹ Mt 9,14.

svatebním obřadu. Marek připomíná duchovní sňatek Krista se svatou Církví, na jehož příkladu ukazuje pravou lásku. Motiv mystické erotiky je dále naznačen v přívlastku, který Marek Ježíšovi dává: „zamilovaný Kristus Ježíš“ (podobně užil Bilovský „všecken zamilovaný vykřikuje svatý Bernard“ – BÍLOVSKÝ 1933: 13). Poté se vrací k výchozímu konceptu – vínu. Jeho závěr je velmi podobný závěru v kázání Bilovského, nicméně Bilovský je stručnější.

Závěrem shrňme hlavní body našeho rozboru.

Všechna kázání jsou uvedena perikopou z evangelia sv. Jana, příběhem o svatbě v Káně Galilejské (pouze 2. svatební kázání Bilovského, věnované ženám, je uvedeno perikopou starozákonní, nicméně před ní připomíná i právě svatbu v Káně). Zatímco Nitschovi posloužila perikopa pouze jako úvod k problematice manželství, Bilovský a Marek se pomocí výběru části novozákonního textu soustředili pouze na dílčí téma, úvodní perikopa předznamenává v jejich kázání konkrétní problém. Bilovský a Marek explicitně vyjadřují Ježíšův souhlas se svatbou, který potvrdil nejen svou přítomností, ale také prvním zázrakem – přeměnou vody ve víno. Nitsch se sice pozastavil nad přítomností Ježíše na svatbě, ale důvod jeho přítomnosti připisuje významnému postavení snoubenců a dále se Ježíšovým zázrakem nezabývá.

Úvodní novoevangelní příběh poskytuje východisko pro první topos všech svatebních kázání. Je to topos vína ve významu manželské lásky – jedná se tedy o nejšířejí chápaný topos na úrovni tematické. Nitsch k toposu vína přistupuje jinak než Bilovský a Marek. Jeho kázání má obecné rysy, nesoustředí se pouze na dílčí téma. Užívá sice motivu vína v souvislosti s manželskou láskou, ale dále u něj víno spíše symbolizuje hřích opilství a nestřídmosti, uvádí ho v souvislosti s charakteristikou muže, kde přímo muže přirovnává k silnému vínu. Dále tento motiv vína užívá u toposu „zlého muže“.

Bilovský k tomuto toposu přistupuje jednoznačně. Víno u něj představuje manželskou lásku, což ilustruje úvodním připomenutím ukřižování Ježíše Krista – Bilovský výslovně zdůrazňuje, že Kristus prolil svou krev z lásky ke své nevěstě, k Církvi svaté. Víno tak dává do souvislosti s eucharistií – víno představuje prolitou krev, a tudíž se váže k lásce, Bilovský využívá i motivu mystické erotiky (ta se u Nitsche neobjevuje). Protože se jedná o kázání konceptuální, víno tvoří jakýsi spojující prvek všech dílčích topoi. Druhé svatební kázání, ačkoliv tematicky stejné, už nemá tak rozsáhlé exordium věnující se vínu ve smyslu manželské lásky – odkazuje na kázání první.

Marek přistoupil k toposu vína podobně jako Bilovský. Zaměřil se pouze na nedostatek vína, tedy na nedostatek lásky v manželství. Nicméně v exordiu propojuje přístupy v pojetí vína obou kazatelů. Připomíná nejprve hřích opilství, ale vzápětí (s odkazem na Pannu Marii) obrací tento význam vína k významu manželské lásky. I on využil motivu mystické erotiky. Nejprve připomněl Píseň písní, v závěru pak zmiňuje (shodně s Bilovským) duchovní sňatek Krista s Církví.

Další topoi jsou dílčí, úžeji pojaté: topoi „dva jsou jedno“ a „poctivost/nepoctivost v manželství“. Topos „dva jsou jedno“ nejvíce rozebírá Daniel Nitsch, a to

ve dvou částech. Nejprve hovoří pouze o manželích, které označuje jako jednu bytost, poté topos rozšiřuje o aspekt plození a výchovy potomků jakožto nedílnou součást manželského života. U Bilovského se topos vyskytuje pouze na dvou místech. Poprvé je to v exordiu, kdy zobrazil tento topos pomocí výchozího konceptu vína, podruhé v souvislosti s toposem „zlé ženy“, když hovoří o prostředku, jak zlou ženu napravit – pomocí hry na citaru, jež podle výkladu Bilovského symbolizuje jednotu. V druhém kázání věnovaném ženám se topos nevyskytuje. Nevyskytuje se ani u Marka.

Topos, mnou označený jako „poctivost/nepoctivost v manželství“, je sice podřízený toposu manželské lásky, ale je natolik obecný, že zahrnuje další topoi – vybrala jsem nejčastěji opakovaná – „zlá žena“, „zlý muž“ a „zachování tělesné čistoty“. Toposu „poctivosti/nepoctivosti v manželství“ věnuje Nitsch čtvrtou část svého kázání. Právě z důvodu obecného charakteru toposu se mu věnuje podrobně, představuje nejrozsáhlejší část jeho kázání. V souvislosti s poctivostí se objevuje topos „zachování čistoty“, přičemž Nitsch připomíná Tobiáše a Sárú, biblické symboly čistého manželství. O těch hovoří i Bilovský ve stejném kontextu zachování čistoty těla. V části o manželské zdrženlivosti vychází Nitsch z Listů Korintským sv. Pavla podobně jako Marek – Marek je ale daleko nabádavější. K poctivosti v manželství se ještě váže téma manželské věrnosti, jemuž se explicitně věnuje pouze Nitsch, ostatní kazatelé přistupují k tomuto tématu z pohledu nepoctivosti v manželství, která zahrnuje všechny hříchy, mimo jiné i cizoložství. To se objevuje zejména u Bilovského (a také znovu u Nitsche). Hříchy jsou dále zmiňovány v rámci výrazných dílčích topoi „zlé ženy“ a „zlého muže“. Objevují se u všech kazatelů. Nitsch se věnuje oběma topoi stejně („zlá žena“, „zlý muž“), uvádí hříchy (opilství, smilstvo, lenost, častý hněv, u ženy výmluvnost), jimiž se muž či žena vůči svému protějšku proviňují. Narozdíl od Bilovského se nezaměřuje na konkrétní situace. Naopak Bilovský i Marek se pozastavují nad konkrétními situacemi dokládányi exempli. Porovnáme-li Bilovského a Marka, Bilovský uvádí více situací, Marek se zaměřil pouze na tři příčiny, vedoucí k nešťastnému manželství. Navíc u Marka je přesnější hovořit o „hloupé ženě“ a „hloupém muži“.

Závěrem konstatuji, že s jednotlivými topoi kazatelé osobitě pracují a rozvíjejí je různým způsobem, nicméně najdeme řadu společných prvků. V Nitschových kázáních se topoi objevují v podstatě vyrovnaně, Bilovský a Marek se nejvíce věnují toposu „poctivosti/nepoctivosti v manželství“ (přesněji „nepoctivosti“) a v úvodu toposu vína (manželské lásky). Oba tyto autoři přistoupili ke svatební tematice jako ke konceptu víno – manželská láska, kázání Bilovského je propracovanější a důmyslněji vystavené – jednak propojením dvou tematicky shodných kázání, jednak nepřetržitým „rozehráváním“ významů výchozího konceptu. Odlišnosti jsou podle mého názoru způsobeny jednak samotnými autory jakožto kazatelskými individualitami, jednak vývojovými změnami a příslušností kazatelů k jednotlivým kazatelským generacím. Z našeho rozboru nejvíce vybočuje Nitsch, jež podle většiny badatelů (viz úvod této práce) náležel k dřívější kazatelské generaci než Bilovský a Marek. Tato generace je charakterizována

humanistickým proudem, koncept byl přijímán velmi pozvolně. Ačkoliv víme, že Nitsch je považován za představitele první fáze konceptuálního proudu, jeho svatební kázání je ještě pojato tradičně. Naopak Bilovský ve svých kázáních rozvinul koncept naplno, jak je patrné i z námi rozebíraného textu. Stejně tak Marek se poměrně zdařile vyrovnal s tímto směrem konceptuálního kazatelství, jehož vrchol v českém prostředí představují právě 20. léta 18. století a jmenovitě tvorba B. H. Bilovského. Rozdílnosti na základě různé teologické orientace nejsem s to posoudit, neboť by bylo potřeba analyzovat podstatně více textů, nicméně podle mého zkoumání nepředstavuje zásadní rozdíly v jednotlivých textech. Pouze Bilovský jakožto exjezuita – světský kazatel měl zřejmě větší prostor pro adresnou kritiku, jež se u Nitsche ani u Marka nevyskytuje.

Za zmínku ještě stojí odlišnosti způsobené funkčním určením textů. Z tohoto hlediska nepatrně vystupuje Markovo kázání, jež sice bylo součástí jeho postily, ale je možné uvažovat o užití tohoto kázání při konkrétním svatebním obřadu. Text obsahuje více náznaků, které by směřovaly k pravdivosti této domněnky, nicméně ze samotného textu není možné toto s jistotou určit. Pravděpodobně je tvrzení, že Marek použil pouze více aktualizčních prvků než Nitsch či Bilovský, aby docílil věrohodnosti. Na základě své analýzy se tedy spíše přikláním k názoru, že se jednalo o „klasické“ nedělní kázání stejně jako v případě Nitsche a Bilovského.

Prameny

BIBLE

1996 *Bible*. Písmo svaté Starého a Nového zákona; český ekumenický překlad, 7. přepracované vydání (Praha: Česká biblická společnost)

BIBLE on-line http://mujweb.cz/www/advent/bible/f0_bible.htm, přístup 19. 9. 2008

BÍLOVSKÝ, Bohumír Hynek

1933 *Vino ze svadby v Káni a potřebnost roucha svadebního*; ed. J. Vašica (Stará Říše: Dobré dílo)

NITSCH, Daniel

1999 *Dva at' jsou jedno skrze lásku*; ed. L. Pavera (Opava: Matice slezská)

NOVÝ ZÁKON

1990 *Nový zákon*; český ekumenický překlad (Praha: Česká biblická společnost)

PÍSEŇ PÍSNÍ

2001 *Píseň písní zvaná Šalomounova*; přel. A. Flek. (Praha: Biblion)

SLÁDEK, Miloš (ed.)

1995 *Malý svět jest člověk aneb výbor z české barokní prózy* (Jinočany: H&H)

Literatura

- CURTIUS, Ernst Robert
1998 *Evropská literatura a latinský středověk*; přel. J. Pelán, J. Stromšík a I. Zachová (Praha: Triáda)
- ČERNÝ, Václav
1994 „Generační periodizace českého baroka“; in *Literární archiv 27 – Literatura doby baroka*, s. 5–60.
1996 „Generační periodizace českého baroka“; in *Až do předsíně nebes. Čtrnáct studií o baroku našem i cizím* (Praha: Mladá fronta), s. 261–354
- HASHEMI, Michaela Soleiman pour
2005 *Karel Račín – nedoceněný barokní autor* (Brno: Masarykova univerzita)
- HORÁKOVÁ (Hashemi), Michaela
1999 „Kontexty Krumova kázání Bílý a červený“; in J. Tydlitát (red.) *Východočeská duchovní a slovesná kultura v 18. století* (Rychnov nad Kněžnou, Albert), s. 171–180
- HORÁKOVÁ (Hashemi), Michaela a kol. (ed.)
2000 *Nádoba zapálená* (Žďár nad Sázavou: Cisterciána Sarensis)
- HRUBÝ, Hynek
1901 *České postilly* (Praha: Královská česká společnost nauk)
- KOPECKÝ, Milan
1968 „K barokní homiletice“; in M. Kopecký (ed.): *O barokní kultuře* (Brno: UJEP), s. 61–74.
1970 *Starší slezští kazatelé* (Ostrava: Profil)
1999 *Nic stálého přítomného* (Brno: Masarykova univerzita)
- KOPECKÝ, Milan (ed.)
1998 *Žena krásná náramně* (Žďár nad Sázavou: Cisterciána Sarensis)
- KRČ, Jakub – LINKA, Jan – VALÁŠEK, Martin (edd.)
1994 Damascen Marek „Co se nyní zatajuje, to den soudný vyjevuje“; *Souvislosti* 1, 19, s. 55 až 62
- KUSÁKOVÁ, Hana
2006 „Podoby a proměny žánru kázání v době vrcholného baroka“; *Česká literatura* 5, s. 93 až 106
- LIFKA, Bohumír (ed.)
1995 *Medotekoucí sláva na hůře Libanu* (Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství)
- NĚMEC, František
2004 *Studie a recenze*; ed. L. Pavera (Ostrava: Společnost Leopolda Vrlý)
- PAVERA, Libor
1996 „Modifikace biblického příběhu o svatbě v Káni Galilejské v české barokní homiletice (U Daniela Nitsche a Bohumíra Hynka Bilovského)“; in J. Urbanec a E. Rosner (red.): *Literatura v českém a polském Slezsku* (Opava: Slezská univerzita), s. 57–68

2003 *Kazatel Daniel Nitsch* (Brno: Istenis)

SLÁDEK, Miloš

1994 „Poznámka k problematice svatebních kázání v 17. století“; in *Literární archiv 27* – Literatura doby baroka, s. 217–227

SLÁDEK, Miloš (ed.)

1995 *Malý svět jest člověk aneb výbor z české barokní prózy* (Jinočany: H&H)

2000 *Vítr jest život člověka aneb život a smrt v české barokní próze* (Jinočany: H&H)

2005 *Svět jest podvodný verbíř aneb výbor z českých jednotlivě vydaných svátečních a příležitostně vydaných kázání konce 17. a prvních dvou třetin 18. století* (Praha: Argo)

VAŠICA, Josef

[1938] 1995 *České literární baroko* (Praha: Vyšehrad; Brno: Atlantis)

VLČEK, Jaroslav

1960 *Dějiny české literatury II*; 5. vyd. (Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění)

